

Yleiskatsaus uralilaisuuteen

Uralilaiset kansat. Tietoa suomen suku-kielistä ja niiden puhujista. Toimittanut JOHANNA LAAKSO. Werner Söderström Osakeyhtiö. Porvoo – Helsinki – Juva. 1991. 329 s.

Tämän kirjan kannesta on luettavissa, että »kirja pyrkii antamaan tiiviissä muodossa yleistajuiset ja tähän saakka tarjolla olleita ajanmukaisemmat perustiedot kaikista uralilaisista kielistä ja niitä puhuvista kansoista, niiden historiasta ja asemasta, kansallisen identiteetin ja kulttuurin nykytilasta». On kai vaikea luvata lukijalle enempää siitä, mitä seuraavilla runsaalla kolmellasadalla sivulla seuraa.

Itse kirja alkaa asiallisella johdannolla (»Lukijalle»), jossa kirjan tekemisen syiden, kielisukulaisuuden käsitteen, heimoatteiden olemuksen ja kirjan rakenteen ohella tutustetaan uralilaisen kielenkunnan käsitettä, olennaisinta uralilaista

Kirjallisuutta

kielikuntaa käsittelevää kirjallisuutta ja tutkimuskeskuksia. Vain »niin kutsutuihin 'sukulaiskansoihin'» keskittyneen kiinnostuksen käsittelemisen yhteydessä esitetty varoitus siitä, että sukukansoista, siis uralilaisia kieliä puhuvista kansoista voidaan »puhua 'sukulaisina' vain varauksin ja lainausmerkeissä» herättää kummastusta: en näet ole huomannut että sinisilmäisinkään supisuomalainen pitäisi suomea äidinkielenä puhuvaa mustalaista tai lappalaista sukulaistaan, vai pitääkö? Joka tapauksessa, jos lähdetään sukukielen käsitteestä, niin voidaan määritellä sukukansankin käsite ilman lainausmerkkejä ja sukulaiskauhua.

MIKKO KORHONEN käsittelee artikkelissaan »Uralin tällä ja tuolla puolella» (s. 20–48) uralilaisten kielten levikkialuetta, kielisukulaisuuden olemusta, sukukielten syntyä, uralilaisten kielten sukulaissuhteita sekä niiden kuvailu- ja selvityskäsitteitä, uralilaisten kielten tyypillisiä rakennepiirteitä, uralilaisten ns. alkukodin ongelmaa sekä uralilaisten kansojen nykyisyyttä ja tulevaisuuttakin (tulevaisuus vaikuttaa monen kansan osalta varsin synkältä). Tämä artikkeli on siis tiivis ja samalla helppolukuinen johdanto uralistiikkaan. Siinä on esimerkiksi käsitelty ne kolme ehtoa, jotka sanan on täytettävä, jotta se voitaisiin ajoittaa kantaaurililaiseksi. Vaikka eilingvistinen lukija saakin nyt erinomaisen kuvan siitä, miten kielitieteilijä työskentelee, olisi tässä tapauksessa ollut syytä perehdyttää lukija myös kieliliiton käsitteeseen. Eihän esimerkiksi pelkästään Uralvuorten lähiympäristössä puhuttavissa samojeidi- ja suomalais-ugrilaisissa kielissä esiintyvien, levikkialueitensa länsirajalla tavattavien kasvien yhteisten nimitysten tarvitse olla äännesuhteittensa säännöllisyydestä ja merkitysten identtisydestä huolimatta kantaaurililaisia vaan pikemmin kielestä toiseen lainautuneita.

Samassa artikkelissa esitetyn itse asiaansa mielenkiintoisen tilastotiedon osalta olisi pitänyt varoittaa lukijaa siitä, ettei

neuvostostatistiikkaan voi luottaa edes väestönlaskennassa. Pienkansojen ja niiden kieliä äidinkielenään puhuvien luvut saattavat käytännössä olla hyvinkin vääriä, esim. nganasanien korkea äidinkieliisyys on täysin epäreaalista. Harvaan asutuilla alueilla väestöä usein ei tiedustellakaan. Samoin en katso voivani uskoa myöskään kummallista tietoa kuudestakymmenestä vatjan kielen puhujasta – tämä luku ei olekaan peräisin mistään virallisesta lähteestä. Jo 1960-luvun alussa laskimme alle 30 vatjan kielen puhujaa. Vaikka myöhemmin löytyikin lisää, esim. paluumuuton ansiosta, suurin osa heistä makaa nyt *maata čebjätä*. Tietääkseni ei olekaan enää hyviä vatjan puhujia. Kun nyt nykyiset vatjan tutkijat laskevat olevan noin 20 vatjan puhujaa, silloin otetaan ilmeisesti mukaan nekin, jotka inkeröisen sekaan voivat sanoa sanan vatjaakin. Sen sijaan on vähintään kuusi hyvää liivin puhujaa, eli liivin kielen osalta tilanne on tutkijan kannalta vatjaa parempi.

JOHANNA LAAKSO antaa kirjoituksessaan »Itämerensuomalaiset sukukielemme ja niiden puhujat» (s. 49–122) erinomaisen yleiskatsauksen itämerensuomalaisista ryhmästä sekä jokaisesta itämerensuomalaisesta kansasta erikseen. Minun kannaltani mielenkiintoisin oli suomalainen näkökulma viron kielen ääntämykseen, vaikka opittavaa löytyikin erityisesti eri kansojen kulttuurin yleiskatsauksista. Yleensä ihailemisen arvoisesta kirjoituksesta löytyi kuitenkin pari seikkaa, joista olen vähän eri mieltä.

S. 80 kartan alla lukee, että »karttaan on merkitty kyliä, joissa vatjaa viimeksi puhuttiin». Voidaan kiistellä siitä, mitä merkitsee »viimeksi»: puhuttavaa Liivtšülää lukuun ottamattakin olen kuullut vatjaa myös Savvokkalassa, Pummalassa ja Lempolassa, enkä ole varma siitä, että Kattilassa puhuttiin vatjaa niistä kauimmin. Mutta kartassa esitetyn *Joenperän* osalta tuli mieleeni että vatjaa puhutaan vain pikku joen oikealla rannalla sijaitsevassa Jögöperässä, mutta vasemmalla

rannalla olevassa Joenperässä sitä vastoin inkeroista, ja oma kieleni ei taivu nimittämään kumpaakaan niistä toisella tavalla. Samoin en osaa ihastua siitäkään, kun keskivepsän *Järvid'e* (so. järvien) kylä on saanut suomenkielisen muodon *Järvenkylä*.

Vaikka Viron historiaa on yleensä käsitelty taidokkaasti, vaikuttaa kuitenkin siltä että joko tekijältä on jäänyt huomaamatta eräs tärkeä seikka tai Suomessakin toimii Glavlit. S. 88 luemme: »Neuvostoliiton painostus jatkui; vuonna 1940 parlamentti hajotettiin ja järjestettiin uudet, neuvostomielisiksi manipuloitua vaalit, joissa valittu uusi parlamentti julisti Viron neuvostotasavallaksi ja pyysi sen liittämistä Neuvostoliittoon». Parlamentin hajottamista edelsi kuitenkin Viron miehitys 18. kesäkuuta, ja siitä alkaen ei voida enää puhua painostuksesta. Uusissa »vaaleissa» ei valittu ketään; uuden ns. parlamentin valitsi A. Zhdanov seurueineen, oikeat lopputulokset julkaisi leningradilaislehti erehdyksessä ennen vaalien päättymistä, ja sillä tavalla valitun uuden parlamentin »ratkaisevat» istunnotkin pidettiin kai varmuuden vuoksi neuvostosotilaiden konepistoolien edessä. Tuskin sellaisia vaaleja olisi tarvinnut mainita, mutta kirjoituksessa on niin tehty kahdesti.

JUHANI LEHTIRANNAN ja IRJA SEURUJÄRVI-KARIN kirjoitus »Saamelaiset» (s. 123–155) antaa hyvän kuvan saamelaisista, heidän kulttuuristaan ja poliittisesta tilanteestaan. Kielentutkijana pidän kovasti s. 132 esitetystä taulukosta, jossa on mainittu joukko eri saamelaiskieliä erottavia piirteitä; en ole aiemmin nähnyt sellaisia. Kirjoitus on merkittävä siitäkin syystä, että se edustaa saamelaisten omaa kantaa monessakin kysymyksessä. Itse opin siitä, että viroksi aina positiivisessa valossa mainitut *lappased* 'lappalaiset' itse pitävät juuri tätä nimitystä halventavana. Valitettavasti nimitykset *saamelainen* ja *saame* toimivat fennougristiikassa samanlaisina kummajaisina kuin *lappalainen* ja *lappi*: kukaan, mukaan lukien kirjoittajat, ei näytä osaavan ni-

mittää yhtäkään kymmenestä saamelaiskielestä (s. 131) ilman pakollista kömpelölköä loppuosaa *-saame*. Vuosia sitten tiedotettiin Suomen radiossa *saamenkielisistä* ja *koltankielisistä* uutisista, toisin sanoen, oltiin pikkusen kauempana; jos suomenkielisen terminologian kehitys jatkuu samalla tavalla, täytyy kai pian ruveta puhumaan esim. *suomenitämerensuomalaisista*. Kirjoituksessa ainoana mahdollisena esitetty englanninkielinen nimitys *Sa(a)mi* on sellaisenakin joka tapauksessa outo; muukalaisena en uskalla käyttää sellaista englantia, paitsi ehkä kursivoituna.

MERJA SALON kirjoitus »Mordvalaiset» (s. 156–184) on tarkoituksenmukainen. Ihmettelen vain, mitä yleismordvalaisuudesta hyvinkin kaukana olevat ja toisiinsa usein kriittisesti suhtautuvat ersäläiset ja mokšalaiset itse ajattelisivat kirjallisuutensa sellaisesta esityksestä, jossa ersäläiset ja mokšalaiset kirjailijat ja runoilijat esiintyvät samassa luettelossa. Ehkä samalla tavalla kuin virolaiset ja suomalaiset, joille esiteltäisiin samassa listassa Mika Waltari, Arvo Valton ja Hilja Valtonen. Tämän kirjoituksen merkittävin tapa on esittää venäläisten ja mordvalaisten omien nimien ohella myös heidän patronyyminsä. Lause »Ilminski ja Leninin isä tunsivat toisensa hyvin ja todennäköisesti Vladimir Iljitš tunsii hänet henkilökohtaisesti tai ainakin hänen ajatuksensa» vaikuttaa niin suoralta käännökseltä venäjän kielestä, että suomalaisellakin lukijalla voisi olla syytä kysyä, kuka oli tämä herra Iljitš, joka tunsii Leninin.

RAIJA BARTENSIN »Marilaiset ja Mari» (s. 185–199) tuo tietoa marilaisten menneisyydestä ja nykyisyydestä. Marin kielessä on erittäin paljon lainoja muista, myös jo kadonneista kielistä. Tätä seikkaa on mielenkiintoisella tavalla havainnollistettu siten, että kirjoituksessa esitettyssä pienessä näytetekstissä vähäiset siinä esiintyvät suomalais-ugrilaiset sanat ja kieliopilliset ainekset on alleviivattu. Toisaalta tässä kirjoituksessa ovat marin murteistojen nimitykset mielestäni

Kirjallisuutta

kyseenalaisia, vaikka kirjoittaja ei olekaan niiden ensikäyttäjää. Marilaiset itse nimittävät kahta marilaista kirjakieltä vuorimarin ja niitty- sekä itämarin kirjakieliksi. Vuori- ja luoteismurteiden yhdistäminen kirjoituksessa länsimariksi on ilmeisesti oikeutettua, eikä se aiheuta sekaannusta. Ja vaikka myös niitty- ja itämarin yhdistäminen on oikeutettua, niiden nimittäminen itämariksi saattaa sekoittaa. Hyvin tarkka lukija voi kyllä huomata, että itämari koostuu »niitty-murteista sekä itäisimmistäkin murretyypeistä». Lukija jää kaipaamaan myös selitystä, mistä syystä mareilla on kaksi kirjakieltä – ovatko ne eri kieliä?

»Permiläiset kielet» (s. 200–201) ja »Udmurtit eli votjakit» (s. 202–235) on kirjoittanut PIRKKO SUIHKONEN, »Komit eli syrjäänit» (s. 236–253) on PAULA KOKKONEN käsialaa.

Vaikka muissakin artikkeleissa on annettu yleistiedot kyseisten kansallisten alueiden väestön koostumuksesta ja elinkeinoista, Suihkosen kirjoituksessa ne ovat perusteellisimmat ja havainnollisimmat. Lukija saa yleiskuvan myös udmurtin kielen nomini- ja verbitavutuksesta sekä kirjan pisimmän ja kauneimman kielennäytteen. Tämä artikkeli on ainutlaatuinen siinäkin suhteessa, että siinä on joko tutustettu tai lueteltu asianomaisen kielen ja kulttuurin tutki-joitakin (pienellä kauneusvirheenä mainitsisin sen, että kielitieteilijä Rif Nasibullin on saanut väärän etunimenaakkosen).

Paula Kokkonen on artikkelissaan järjestelmällisesti erottanut molemmat komikansat toisistaan. Onhan kummallakin, toisin kuin esimerkiksi ersäläisillä ja mokšalaisilla, muodollinen autonomia Venäjän tasavallan puitteissa, mikä on käytännössä merkinnyt sitä, että kumpikin asuu eri hallintoalueella ja että ne lasketaan eri kansoiksi ja myös sitä, että Neuvostoliiton tiedeakatemian Komin haaraosaston ns. komin kielen sektori tutkii toista kieltä, mutta ei toista. En voi jättää mainitsematta, että komikan-
sojen suomenkieliset nimitykset vaikut-

tavat kömpelöiltä, samoin venäjänkielisetkin. Kirjoittaja ei ole ilmeisesti katsonut voivansa luopua »uuden» *komi*-yleisnimityksen historiallisesta ns. synonyymista *syrjääni*. Tämän nojalla hän onkin melkein oikeassa kirjoittaessaan, että »selvintä lienee käyttää kansoista nimityksiä komisyryjänit ja komipermjakit – ja komisyryjänin ja komipermjakin kieli» (s. 238). Kuitenkin täytyy huomauttaa, että nämä nimitykset ovat ensinnäkin outoja, koska niiden attributiivinen osa on yleisurallilaisen mallin vastaisesti jälkiasemainen. Edelleen yksi ainoa yleisnimitys *komi* kahden sijasta tekisi mahdolliseksi käsitellä kyseisiä kansoja yksinkertaisesti *syrjääneinä* ja *permjakkeina*.

Obinugrilaisista kirjoittaa ULLA-MAIJA KULONEN (s. 254–78). Obinugrilaiset ovat siis tässä kirjassa muodollisesti samanlainen ryhmä kuin mordvalaiset. Tämä muodollisuus näyttää johtuvan ensinnäkin siitä, että obinugrilaisia kieliä puhutaan kaukana Suomesta ja obinugrilaisien ympäristö ja siitä johtuen myös kulttuurit ovat läheisiä toisilleen. Lisäksi on ehkä ollut vaikuttamassa tavanomainen käsitys obinugrilaisista kieliryhmänä. Kulonenkin kirjoittaa selväsanaisesti ainoastaan kahdesta obinugrilaisesta kielestä, vaikka hän heti myöntääkin, että »ostjakin itäisimmät murteet, joita puhutaan Vah- ja Vasjuganjokien varsilla, eroavat pohjoisostjakista reilusti yli ymmärrettävyyssrajan», ja että oikeastaan olisi syytä puhua erillisistä »kielistä»; »samoin vogulin etelämurre eroaa saman kielen pohjoismurteesta lähes kielirajan veroisesti» (s. 260). Kulosen myönnytyksessä näemme siis piilotettuna tärkeän tosion, että *obinugrilaiset kielet* ovat kaksi kieliryhmää, joista kumpaakin voidaan verrata esim. itämerensuomalaiseen, saamelaiseen ja mordvalaiseen ryhmään.

Kulosen kirjoitukseen sisältyy mielenkiintoista tietoa paitsi hantien surkeasta tilanteesta heidän öljyvarastojen päällä olevassa maassaan myös pohjoishantin ja pohjoismansin kirjakielistä. Kuitenkin

hämmästyttää se tekijän väite (s. 266), jonka mukaan »nykyisin ostjakeilla on kaksi erillistä kirjakieltä, joista toinen perustuu Kazymín ja toinen Šuryškarin murteeseen». Vaikka minulla ei olekaan tietoa siitä, millainen on ollut Vahin kirjakielen tilanne viimeisten lähes kahden vuosikymmenen aikana (sikäläisten hantien tilanteen kerrotaan olevan erittäin vakava ja jopa uhanalainen), niin Surgutin kirjakieli on yhä vielä olemassa ja joka tapauksessa opetuskielenä hantikouluissa.

Vaikka tämä arvostelu ei olekaan soveltuvuin paikka, mainitsisin, että pidän epäiltävänä seuraavaakin väitettä: »Vokaalit jaetaan, kuten kaikissa ostjakin murteissa, täysvokaaleihin ja vajaaääntöisiin eli redusoituneihin vokaaleihin. Varsinaista pituuskorrelaatiota ei ole. Täysvokaalit ääntyvät joko lyhyinä tai puolipitkinä tavuasemastaan riippuen ja vajaaääntöiset vokaalit samoin edellytyksin joko lyhyinä tai ylilyhyinä» (s. 266). En ole kuullut kaikkia murteita, mutta surgutinhantin Piing-joen murteesta (venäjäksi *Пум*, jota ei saisi suomentaa *Pym*-asuiseena, kuten Kulosella) »täysvokaalit» ääntyvät suurimmassa osassa painollisista tavutyypeistä pitkinä, ja muut eivät äänny ylilyhyinä edes painottomissa tavuissa. Eivät myöskään János Gulyan (Eastern Ostyak Chrestomathy, Bloomington – The Hague 1966, s. 24–25) esittämät mittaustulokset Vahin murteesta tue täys- ja vajaaääntöisyyden käsitteitä. Vaikuttaakin siltä, että koko hantin täys- ja redusoituneiden vokaalien myytti on keksitty juuri sillä perusteella, että keksijän äidinkielessä painollisen avotavun vokaali on meikäläisiä mittapuita käyttäen pitkä; tämä pitkä vokaali on hänen mielestään normaali eli täysvokaali ja muut, lyhyemmät vokaalit epänormaaleja eli redusoituneita. Joka tapauksessa täytyy hantin – ja tietysti myös mansin – vokaalien kestoasteita tutkia perusteellisesti: on selvä, etteivät hantin vokaalien kaksi kestoastetta riitä tai sitten on löydettävä jokin kolmas piirre, joka joissakuissa

tapauksissa aiheuttaa pitkän vokaalin lyhentymisen ja tavallaan hämärtää tavalliset kestoasteet.

Vaikka olenkin lukenut monta yleiskatsausta unkarilaisista, MÁRTA CSEPRÉGIN ja IRENE WICHMANNIN »Unkarilaiset» tuntuu muiden samanaiheisten joukossa antoisalta ja nautittavaltakin. Toivottavasti suomalainen lukija on myös kiitollinen oppiessaan, että Unkarin kuninkaan Tapani Pyhän nimi oli unkariksi *Isrván* (vaikka hän ei ehkä koskaan opi, että eräässä toisessa artikkelissa mainittu piispa Tapani Pyhä olikin *Stefan*). Kuitenkin tämän kirjoituksen luettuani minua jäi vaivaamaan muuan kysymys. Unkarin tai unkarilaisten (?) tärkeimpien uskontokuntien joukkoon kuuluvat myös juutalaiset, mutta kuitenkin juutalaisia ei löydy merkittävimpien kansallisten vähemmistöjen luettelosta. Merkitseekö se sitä, että Unkarin kansantasaavallassa ei juutalaisista saanut puhua kansana ja heitä ei laskettukaan juutalaisiksi, vai ovatko Unkarin juutalaiset siinä määrin unkarilaistuneita, etteivät he pidä itseään enää juutalaisina, tai onko merkittävä osa unkarilaisista jonakin aikana siirtynyt juutalaisuskontoon?

Kaikista samojedikansoista kertoo MIKKO KORHOSEN ja ULLA-MAIJA KULOSSEN lyhyehkö, mutta asiallinen kirjoitus »Samojedit» (302–317). Muihin sellaisiin yleiskatsauksiin verrattuna huomaamme siinä suurta edistystä sikäli, että itsenäisiksi kieliksi on toisistaan erotettu tundra- ja metsäenetsi. Ehkä seuraavassa yleiskatsauksessa näemme myös selkupin kieliryhmänä muiden samojedikieliryhmien joukossa. Lukijana olisin tähän kirjoitukseen halunnut selvityksen, mistä syystä nenetsin vokaalijärjestelmää kuvailevassa taulukossa s. 313 on lyhyiden monoftongien joukossa takavokaalin *a:n* etuvokaaliseksi vastineeksi esitetty diftongi *æ* (kielieteilijänä tiedän, ettei taulukossa *a*:ta olekaan ajateltu takavokaaliksi, mutta tätä kirjaa lukiessa pitäisi kai saada unohtaa nenetsikielten fonologia, joka sellaisenaan on vain alan ammattilaisten peliä). Kysyisin

Kirjallisuutta

myös, ovatko samasta taulukosta unoh-
tuneet pitkät vokaalit tai jakaantuvatko
uu ja *ii* esimerkkisanoissa *nuus, tii, tiit* eri
tavuihin?

Jokaisen kieli- tai kieliryhmäkohtaisen
kirjoituksen alussa on kehys, jossa esite-
tään kansan nimitys usein omalla ja vie-
läkin useammin venäjän ja joka tapauk-
sessa englannin kielellä sekä väestön
määrä ja asuinalueet. En muuten ole
ihan varma, että joka lukija voi päätellä
artikkelin »Karjalaiset» pohjalta, että
kansan nimityksen suomenkielistä mo-
nikkomuotoa seuraa sen yksikkömuo-
toinen käänös (vrt. esim. vatjalaiset
(*vad'dalain*), udmurtit eli votjakit (ven.
udmurt, engl. *Udmurt* tai *Votyak*). Vaik-
ka hän osaisikin niin päätellä, hän voi
tulla petetyksi: esimerkiksi venäjän *izortsy*
on kuitenkin monikkomuoto, *mordva*
kollektiivia merkitsevä yksikkövirtalo ja
vodskij adjektiivi.

Vaikka arvostelijana olenkin voinut
kaivata kirjasta ehkä sellaistaakin, jota
seuraavissa uralilaisia kansoja koskevan
tiedon ajankohtaistamisy yrityksissä kan-
nattaa harkita ja korjatakin, täytyy kir-
jaa kokonaisuudessaan ja sen jokaista
kirjoitusta pitää erittäin onnistuneina.
Varmasti on vaikeampi kirjoittaa laajalle
yleisölle kuin suppealle tieteilijäkerholle.
Kuitenkin tämä kirjan takakannella sa-
nottu on täyttä totta, vaikka se saattaa-
kin vaikuttaa pelkältä mainostukselta:
»URALILAISET KANSAT sopii sekä
suomen kielen juurista kiinnostuneille
että laajemmin kaikille, jotka haluavat
syventää näkökulmaansa etenkin pienten
ja vähemmistökansallisuuksien asemaan
ja ongelmiin». Se, että yleiskuva urali-
laisten kansallisuuksien asemasta on ta-
vallisesti pikemmin surullinen kuin on-
gelmallinen, ei riipu missään tapauksessa
kirjan tekijöistä.

TIIT-REIN VIITSO